

Є. С. Чекарева

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Відносні прикметники просторової семантики в давньогрецькій мові

Чекарева Є. С. Відносні прикметники просторової семантики в давньогрецькій мові. У статті розглядаються прикметники давньогрецької мови, що вказують на відношення до певних об'єктів у просторі. Прикметники розподілено за групами залежно від їх семантики. Послідовно проводиться думка про те, що специфіка формування й організації групи відносних прикметників просторової семантики має тісний зв'язок з особливостями світобачення носіїв давньогрецької мови, зокрема у плані вираження просторових уявлень.

Ключові слова: *прикметник, просторові відношення, семантичні групи.*

Чекарева Е. С. Относительные прилагательные пространственной семантики в древнегреческом языке. В статье рассматриваются прилагательные древнегреческого языка, указывающие на отношение к определенным объектам в пространстве. Прилагательные разделены на группы в зависимости от их семантики. Последовательно проводится мысль о том, что специфика формирования и организации группы относительных прилагательных пространственной семантики тесно связана с особенностями мировоззрения носителей древнегреческого языка, в частности, в плане выражения пространственных представлений.

Ключевые слова: *прилагательное, пространственные отношения, семантические группы.*

Chekareva Y. S. Relative adjectives of spatial meaning in Ancient Greek. The article represents an analysis of adjectives in Ancient Greek that express the relation to different objects in space. Adjectives are divided in groups depending on their semantics. There is an emphasis on the connection between the specific of organization and formation of relative adjectives of spatial meaning and the mentality of Ancient Greek owners, in particular in spatial sphere of cognition.

Key words: *adjective, spatial meaning, semantic groups.*

На сучасному етапі розвитку мовознавства відновлюється інтерес і увага до вивчення засобів вираження позамовних категорій в межах лексико-семантичних груп з метою виявлення спільностей або розбіжностей певних мовних систем і з'ясування особливостей мовного відображення явищ реального світу.

Прикметники відіграють важливу роль у процесах категоризації та концептуалізації світу, фіксуючи суттєві для людини ознаки, якості предметів, явищ, процесів дійсності.

Питання загальної теорії прикметників, аналіз їх становлення та функціонування, проблеми типології розрядів ад'єктивних лексем у різних мовах розглядали у своїх роботах З. А. Харитончик, О. М. Вольф, А. М. Шрамм, А. П. Грищенко, В. О. Горпинич, О. С. Кубрякова, Т. Г. Линник, Р. В. Алімпієва, Ж. П. Соколовська, В. І. Бездетко, Н. А. Векуа, М. Ю. Бабенко. Окремі аспекти функціонування та семантики прикметників на матеріалі класичних мов представлені в наукових розвідках М. Г. Сеніва,

А. Добіаша, П. Шантрена, С. І. Соболевського, М. Н. Славятинської, І. М. Тронського, Х. І. Куйбіди, Д. В. Кейера.

Формування нової парадигми наукового знання, тенденції до вивчення мовних явищ у їх зв'язку з когнітивними та комунікативними завданнями мови вимагають переосмислення наявного досвіду аналізу лексичних одиниць та поглибленого, системного їх опису з урахуванням сучасних тенденцій у лінгвістиці. Повною мірою це стосується досліджень на матеріалі класичних мов, зокрема, давньогрецької. До цього часу ще не вироблений системний функціонально-семантичний опис прикметників давньогрецької мови, не виділені єдині критерії для семантичної класифікації ад'єктивних слів, натомість розробка і розв'язання цих питань забезпечить більш глибоке розуміння структурно-семантичних особливостей та закономірностей розвитку як класичних, так і сучасних індоєвропейських мов.

Як зазначає З.А. Харитончик, в багатьох існуючих дослідженнях для визначення категорії прикметників використовуються різні опорні поняття: якість, властивість, ознака, атрибут. Саме призначення прикметників для називання вже мислимих властивостей та ознак в абстрагованості від предметів протиставляє їх іншим класам слів, насамперед, класу іменників. Автор проводить чітку диференціацію прикметника та іменника і справедливо вказує, що в іменниках номінацію отримує певна цілісна сукупність ознак і властивостей, які складають сутність предмета. Прикметники ж називають окремі якості, ознаки предметів [10:11–13].

Складним і до кінця не з'ясованим залишається питання відмінності ад'єктивних слів від інших мовних одиниць за своєю знаковою природою. Чи полягають особливості ад'єктивних слів у порівнянні, наприклад, з предметною лексикою в самому типі означування, чи у відмінності в змісті позначуваного ними предмету.

Питання про знакове значення прикметників, їх денотативну або сигніфікативну природу вирішується лінгвістами по-різному. А. А. Уфимцева, наприклад, розглядає прикметники як слова суто сигніфікативного типу, які відрізняються від мовних знаків з денотативним типом значення тим, що денотативна співвіднесеність ад'єктивних слів поєднується з означуваними ними іменниками, тобто виноситься за межі значення самого прикметника [9:46].

Згідно з іншою точкою зору, висловленою Г. В. Колшанським, прикметники утворюють певну підсистему знаків, які принципово не відрізняються за своєю природою від інших, бо вони мають свою сферу денотатів, як і знаки, що позначають конкретні предмети, тобто те, що ми маємо на увазі, те, що відображає спосіб уявлення означуваного данним знаком [10:15].

Загальноприйнятою думкою є те, що прикметники відносяться до сфери означення предметів чи явищ через взаємодію з іменником. Ця властивість, як зазначає О. М. Вольф, полягає в основі надзвичайної семантичної мобільності прикметників. Прикметники легко пристосовуються до іменників різного значення [3:8]. Через те, за своєю семантикою прикметники вельми неоднорідні, їх класифікації різноманітні й спираються як на значення самих прикметників, так і на особливості денотатів, до яких відносяться ознаки.

Важливим видається і питання розділу прикметників на якісні та відносні. В. В. Ви-

ноградов пише, що граматична межа між цими двома розрядами — умовна і не є незмінною. Вона, переважно, проходить всередині одного і того ж слова і, як правило, зумовлена диференціацією його значень [1:345].

У вітчизняному мовознавстві сформувалися два основних напрямки, які по-різному розглядають кореляцію якісних і відносних прикметників. Представники першого (А. Шахматов, В. Сидоров, С. Абакумова, А. Ісаченко) [8:65] вбачають сутність протиставлення якісних і відносних прикметників в їх структурних відмінностях і визначають якісні прикметники як слова прості, які прямо і безпосередньо називають якусь ознаку, якість об'єкта. Відносні прикметники вони розглядають як одиниці похідні, які називають ознаку, якість об'єкта через його співвіднесеність з іншим об'єктом, предметом чи дією. Тобто, головним для розрізнення якісних і відносних прикметників виявляється спосіб номінації ознаки — прямий чи опосередкований, а саме структура слова.

Представники іншого напрямку (А. Востоков, Е. Будде, Н. Дурново, А. Земський) [7:65] акцентують увагу на змістовних відмінностях цих двох розрядів прикметників і протиставляють позначення «відносної» ознаки «якісній». Згідно з цією точкою зору, в основі якісних прикметників — ознака, якість, властива самому предмету, а в основі відносних прикметників — ознака чи якість, які виявляються через відношення до предмета чи дії.

Розподіл прикметників на якісні та відносні за допомогою семантичних критеріїв — не менш складний, бо визначення семантики якісного і відносного розрядів формулюється різними вченими по-різному. Найбільш поширеною є концепція, згідно якої якісні прикметники позначають ознаку і якість предмета безпосередньо, а відносні спрямовані на позначення різних атрибутивно оформлених видів відношень до предмета.

Ряд дослідників (О. М. Пешковський, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов) наполягають на тому, що всі класи прикметників мають значення якості [10:32]. Згідно з поглядами В. В. Виноградова, всі відносні прикметники потенційно мають відтінок якості, який часто розкривається і розвивається в низку самостійних значень. З іншого боку, якісні прикметники також, як правило, мають відтінки значень, які майже не відрізняються від значень відносних прикметників. Таким чином, автор робить висновок, що якісні і відносні прикме-

тники не утворюють різко відокремлених са-
мостійних граматичних розрядів [2:348].

Отже, відносні прикметники виявляють себе
як одиниці, що характеризують, але за іншим
принципом, ніж якісні — через відношення
і зв'язки предметів і явищ реального оточення.

З цього випливає специфіка відносних
прикметників, яка полягає, в першу чергу, в їх
похідному (вторинному) характері. Іншою
значною характеристикою відносних прикме-
тників є вибірковість взаємозв'язків і відно-
шень, на базі яких формується ознака, тобто
найменування отримує ознака, яка виникає не
на будь-якому типі відношень, а на відношен-
ні постійному, типовому, не випадковому.
Третя особливість відносних прикметників
детермінується тим, що відносні прикметники
орієнтовані на позначення ознак, які базують-
ся не на одному якомусь типі відношень, а на
цілому комплексі зв'язків. На відміну від при-
кметників на позначення кольору, параметри-
чних прикметників, чий зміст випливає з са-
мих реалій буття, для того, щоб з'ясувати,
який тип відношень актуалізується у тому чи
іншому відносному ад'єктивному слові,
обов'язково необхідний контекст.

У контексті просторових відношень і ло-
кативних характеристик об'єктів відносні
прикметники відіграють значну роль, утво-
рюючи специфічну групу одиниць, які позна-
чають відношення до певного просторового
об'єкта-орієнтира.

Простір може конкретизуватись і висту-
пати як певний локум. В основі конкретизації
простору полягає протиставлення простору
й об'єкта, який розглядається в певному ра-
курсі — його здатності вмещувати щось,
включати щось до свого складу, утримувати
його в більш-менш жорстких межах і т.п.
В основі поняття «вмістилище» полягає ідея
порожнього простору, в якому знаходяться
всі виділені людиною об'єкти, це дозволяє
розглядати світ як дещо схоже на матрьошку,
що складається з фігурок різного розміру,
вміщених одна в іншу. Відповідно до цього
розрізняється макро- і мікропростір. Макро-
простір має космічні масштаби: всесвіт, небе-
сна сфера, земля [5:91]. Мікропростір відо-
бражає різні фрагменти земного світу, явища
природи, території, країни, міста.

Залежно від співвіднесеності з іменника-
ми, що репрезентують об'єкти різного виміру
і є «вмістилищами» різних типів, прикметники
давньогрецької мови формують такі групи:

1. Прикметники на позначення відно- шення до макропростору:

κοσμικός світовий, всесвітній, земний;
χθόνιος земний, наземний, підземний;
οὐράνιος небесний; γηγενής земний;
ἐπιχθόνιος той, що мешкає на землі, зем-
ний та ін.:

βουκόλος δὲ γηγενῆς ἄκρατος ὄργην
Ἄργος ὠμάρτει, πυκνοῖς ὄσσοις δεδορκῶς τοὺς
ἐμοὺς κατὰ στίβους (Aesch. Promet., 675) —
земленароджений пастух, гнівоневтомний
Аргос гнав мене і скрізь очима стежив незлі-
ченними;

Λευκοπτέρω δὲ νιφάδι καὶ βροντήμασι
χθονίοις κυκάτω πάντα καὶ ταρασσέτω (Aesch.
Promet., 995) — завіє все снігами білоперими,
громами хай загрожувє **підземними**;

κῦμα δὲ πόντου τραχεῖ ῥοθίῳ συγχάσειεν
τῶν οὐρανίων ἀστρῶν διόδου (Aesch. Promet.,
1050) — в шумі шаленім хвилі морські хай
сплетуться з шляхами **небесних** світил.

2. Прикметники на позначення відно- шення до мікропростору:

ὕληεις лісний, який мешкає у лісі; ἄλιεύς
морський; ὄρεινός гірський, який мешкає
у горах; ὄρειος який знаходиться у горах, гір-
ський; ἀγρότερος польовий, степовий;
ἀγρότης сільський; ἀκταῖος береговий, узбе-
режний, приморський; θαλάσσιος морський;
πολίτης міський, місцевий; ἀστεῖος міський;
ἀκτίτης узбережний, береговий; ἐπαρχικός
обласний, провінційний; ἀντριάς який меш-
кає у печерах, печерний; λιμναῖος болотний;
ἄλλοδαπός іноземний, чужинний; βάρβαρος
іноземний, варварський; θεατρικός театраль-
ний; οἰκιακός домашній; στρατοπεδευτικός
табірний та ін.:

καταβάς δὲ ἐπὶ θάλασσαν, ἄτε τὸν χρυσὸν
ἔχων πάντα τὸν ἐκ τῶν Σαρδίων, ἐπικούρους
τε ἐμισθοῦτο καὶ τοὺς ἐπιθαλασσίους
ἀνθρώπους ἔπειθε σὺν ἐωυτῷ στρατεύεσθαι
(Her. Hist. I, 154) — він вирушив до узбереж-
жя і, маючи у своєму розпорядженні всі ска-
рби, вивезені з Сардів, почав збирати найма-
нців і постарався вмовити **мешканців узбе-
режжя** [букв. приморських людей] взяти
участь разом із ним у поході;

καὶ αὐτίκα ἄγγελον ἔπεμπε ἐπὶ τῶν
βουκόλων τῶν Ἀστυάγεος τὸν ἠπίστατο νομάς
τε ἐπιτηδεοτάτας νέμοντα καὶ ὄρεα
θηριωδέστατα (Her. Hist. I, 110) — він послав
негайно людину до когось із Астіагових чере-
дників, що був йому знайомий і чередникував
на пасовиськах, придатних для Гарпагової ме-
ти, які були з безліччю **гірських** диких звірів;

πρῶτον μὲν Ἑλλάδ' ἀντὶ βαρβάρου
χθονὸς γαῖαν κατοικεῖς καὶ δίκην

ἐπίστασαινόμοις τε χρῆσθαι μὴ πρὸς ἰσχύος χάριν (Eur. Med. 70) — по-перше, ти в Елладі, а не у *варварських* краях живеш, користуєшся захистом законів, а не сили підкоряєшся.

3. Прикметники на позначення відношення до певних територій країн, областей (відтопонімні прикметники):

Αἰόλιος еолійський; Περσικός перський; Αἰγύπτιος єгипетський; Λιβυτικός лівійський; Αθηναῖος афінський; Βοιωτικός беотійський; Ἑλλήνιος грецький, еллінський; Ἰνδικός індійський; Καλυδώνιος кали донський; Κορίνθιος коринфський; Κύπριος кіпрський та ін.:

ἐθάρρησε δὲ πολλῶν ἐκ διαφορᾶς ἀποστάντων αὐτοῦ καὶ στρατοπεδευ-σαμένων καθ' αὐτοὺς ἐπὶ *Λευκανίδος* λίμνης (Plut. Vit. paral. 16, 11) — йому полегшало на душі, коли багато повстанців відокремилися від нього через чвари і стали окремим табором поблизу *Луканського* озера;

ἦλθον ἐπὶ θάλατταν εἰς Τραπεζοῦντα πόλιν *Ἑλληνίδα* οἰκουμένην ἐν τῷ Εὐξεινῶ Πόντῳ (Xen. Anab. IV, 8,22) — вони прибули до моря у Трапезунт, багатолюдне *еллінське* місто на Євксинському Понті;

ὡς τοῦσδε παῖδας γῆς ἐλᾶν *Κορινθίας* σὺν μητρὶ μέλλοι τῆσδε κοίρανος χθονὸς Κρέων (Eur. Med., 70) — як говорив хтось, що дітей цих з матір'ю задумав вигнати з землі *Коринфської* Креонт, володар краю.

Просторові прикметники розглянутої лексико-семантичної групи позначаються різним кількісним і якісним складом, що відбиває специфіку самих об'єктів, відношення до яких вони називають. Найменшою постає група прикметників, що відносяться до макропростору. Найбільшою є група релятивних прикметників мікропростору, які вказують на відношення до численних об'єктів, різних за характером «вмістилища», досяжних безпосередньому сприйняттю людиною у її повсякденному житті.

Ознака відношення до певного об'єкта-орієнтира в просторі у давньогрецькій мові виражається не тільки за допомогою релятивних прикметників. Поширеними є конструкції з означенням просторової семантики в атрибутивній позиції (нейтральній чи емпатичній), розташованим між артиклем та іменником. У функції такого означення може виступати прикметник, іменник, прислівник і прийменникова конструкція: пор. αἱ νῆσοι *πόντιαι* і αἱ νῆσοι αἱ ἐν τῷ *πόντῳ* — *морські острови* і *острови в морі*; також

ἡ ὁδὸς ἢ εἰς ἄστν (Plat. Symp. 173.b.) — дорога до міста; ἐπὶ τῇ οἰκίᾳ τῇ *Ἀγάθωνος* (Plat.

Symp. 174.e.) — перед оселею Агатона; αὐλοῦσαν ἑαυτῇ ἢ ἂν βούληται ταῖς γυναιξὶ *ταῖς ἔνδον* (Plat. Symp. 176.e.) — може пограти сама собі або, якщо хоче, жінкам у *внутрішніх покоях*.

Наявність паралельних способів позначення однакових, на перший погляд, просторових ознак відношення до орієнтирів (через прикметник і через прийменникову конструкцію в функції означення) потребує уваги і роз'яснення. Наведені приклади вживання релятивних прикметників і прийменникових конструкцій не є тотожними з погляду когнітивних і комунікаційних завдань, які вони виконують, а також обсягу інформації, що міститься в них. Як справедливо вказує О. С. Кубрякова, більш протяжна одиниця містить більшу кількість інформації, сконцентрованої в кожній її складовій, натомість мобільність такої одиниці в тексті має обмежений характер. Розбіжності в семантиці таких одиниць можуть бути мінімальними, але зазвичай вони пов'язані з тим, якого розгортання в тексті може зазнати кожна з цих одиниць. До того ж, уважне зіставлення двох одиниць одного ряду виявляє різницю у розподілі та фіксації уваги мовця на певних аспектах реальної дійсності. Приписуючи об'єкту просту ознаку, ми тримаємо у фокусі сам об'єкт. При більш розгорнутих номінаціях увага одночасно приділяється двом об'єктам і конструкція стає двофокусною [6:434–435]. У наших прикладах варіант αἱ νῆσοι *πόντιαι* концентрує увагу на островах, а конструкція αἱ νῆσοι αἱ ἐν τῷ *πόντῳ* — і на островах, і на місці їх розташування.

Отже, існування різноструктурних одиниць номінації з тільки ним властивими значеннями свідчить про те, що один і той самий об'єкт, одна і та саме онтологічна ситуація можуть бути усвідомлені та зафіксовані в мові по-різному. Такі одиниці відбивають різну концептуалізацію світу і виконують різні прагматичні завдання в дискурсі.

Встановлення і аналіз фактів функціонування подібних різноструктурних одиниць для вираження просторових відношень у давньогрецькій мові, без сумніву, має стати предметом окремого дослідження.

Продовження роботи потребує і глибокого аналізу словотвірних моделей розглянутої групи прикметників, зіставлення їх зі словотвірними моделями інших лексико-семантичних груп просторових прикметників (зокрема, параметричних та орієнтаційних) для встановлення особливостей зберігання та передачі знання про важливі характеристики

просторових об'єктів носіями давньогрецької мови.

Література

1. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). / В. В. Виноградов. — М.: Высшая школа, 1986.- 614 с.
2. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. / І. Р. Вихованець. — К.: Наукова думка, 1988. — 256 с.
3. Вольф Е. М. Грамматика и семантика прилагательного. / Е. М. Вольф. — М.: Наука, 1978. — 200 с.
4. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь: В 2 т. / И. Х. Дворецкий — М., 1958.
5. Коськина Е. В. Внутренний человек в русской языковой картине мира: образно-ассоциативный и прагматилистический потенциал семантических категорий «пространство», «субъект», «объект», «инструмент»: Дис. канд. филол. наук. / Е. В. Коськина. — Омск, 2004. — 200 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 555с.
7. Линник Т. Г. Параметричні прикметники і їх становлення. / Т. Г. Линник. — К.: Наукова думка, 1982 . — 198 с.
8. Павлов В. М. О разрядах имен прилагательных в русском языке. / В. М. Павлов. // Вопросы языкознания. — 1960 №2. — С.64-68.
9. Уфимцева А.А. Семантика слова // Аспекты семантических исследований. / А. А. Уфимцева. — М.: Наука, 1980. — С.5-80.
10. Харитончик З. А. Имена прилагательные в лексико-грамматической системе современного английского языка / З. А. Харитончик. — Минск: Вышэйшая школа, 1986. — 96 с.